

Т.В. Виговська*

РОЛЬ СВИТОГЛЯДНОГО ФАКТОРА У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Загальновідомо, що друга половина ХХ століття стала періодом загострення глобальних екологічних проблем, а на початок ХХІ століття на порядок денний поставлено проблему самого існування людства на нашій планеті. Нині швидкість науково-технічного прогресу на кілька порядків перевищує швидкість еволюційних процесів у біосфері та значно перевищує адаптаційні можливості існуючих видів організмів. Не помірні споживацькі апетити суспільства приводять до створення нових джерел із глобального забруднення, надмірного тиску на біосферу, зумовлюють знищення наявних природних ресурсів, спричинюють катастрофічне зменшення біорізноманіття. Про зростаюче навантаження на біосферу свідчить те, що світовий валовий продукт людства наприкінці ХХ ст. збільшився порівняно з 1900 роком у 330 разів, досягнувши 20 трильйонів доларів. За останні 100 років ресурсоспоживання людства зросло майже в 100 разів¹. Результатом активного неконтрольованого розвитку економіки стали непередбачувані швидкі загрозові зміни клімату, а повітря, ґрунти і поверхневі води втратили здатність до самоочищення.

Провідні вчені-екологи, спираючись на результати глибокого аналізу глобальних екологічних проблем, стверджують, що ніякі науково-технічні новації, економічні та соціальні реформи не зможуть самі по собі забезпечити поступальний екологічно збалансований розвиток людства. Для успішного розв'язання складних екологічних проблем потрібен перехід до утвердження екологічної свідомості як на рівні індивідуального буття, так і суспільного, реалізації екологічної ідеології життя, стимуляції екологізації економіки й виробництва, зрештою формування постіндустріальної екологічно зорієнтованої цивілізації.

Однією із головних причин такого стану стала відсутність як у регіональному, так і у планетарному вимірі достатнього рівня екологічної свідомості у суспільстві, кожного його члена. Тому в таких умовах надзвичайно актуалізується проблема формування такого рівня зрілості означеної свідомості, яка б дозволила розглядати екологічні проблеми як першочергові для всього людства, кожного індивіда.

В цьому контексті дуже важливим є формування такого світогляду, який може позитивно впливати на вирішення нагальних екологічних проблем. Як показала історична практика, світоглядний фактор, зокрема у релігійному вираженні, може досить позитивно впливати на означений процес. Зміна світогляду особистості і спільноти в кінцевому підсумку зумовить і зміну поглядів на розуміння природи як того середовища, без якого неможливе існування всього живого.

Такий стан пояснюється, перш за все, тим, що в суспільному житті світогляд завжди відігравав і продовжує відігравати надзвичайно велику роль, оскільки виступає важливим чинником соціальної взаємодії людей, зумовлює їх соціальну поведінку, зокрема, і щодо природи. Тому проблема функціональності світогляду, механізму його реалізації через діяльність тих чи інших організацій у соціумі завжди були в центрі уваги філософів. У цьому плані відомі ґрунтовні праці українських філософів В. Шинкарука, В. Іванова, М. Поповича, В. Хмелька, В. Чорноволенка, А. Колодного, Л. Кривеги, В. Василенка та ін.

© Виговська Т.В., 2006

* доцент кафедри філософії та політології Хмельницького університету управління та права, кандидат біологічних наук, доцент

¹ Білявський Г.О., Бутченко Л.І. Основи екології: теорія та практика. Навч. посіб. — К.: Лібра, 2004. — С. 5.

Оскільки в історії людства значне місце посідає і посідає релігійний світогляд, то його вивчення має велике практичне значення. Його вплив на вирішення означеної проблеми досліджується в роботах українських релігієзнавців В. Бондаренка, А. Колодного, П. Сауха, Л. Филипович.

У методологічному плані в контексті розуміння суті і факторів формування екологічної свідомості важливу роль відіграють роботи А. Швейцера, батька екологічної етики О. Леопольда, екофілософа, лауреата Пулітцеровської премії Г. Снайдера, засновника руху “глибинної екології” А. Несла та інших.

У той же час, роль такого світоглядного явища як релігія та її інституалізованих форм у процесі формування екологічної свідомості особистості досліджена ще явно не достатньо. Тим більше, що сама Церква, до прикладу християнська, загалом історично еволюціонувала від неприйняття у свій час екологічних ідей як язичницьких до визнання їх як непересічної цінності сучасного цивілізаційного розвитку людства. Тому метою даної наукової розвідки є розгляд ролі світоглядного і, зокрема, релігійного фактора у формуванні екологічної свідомості населення України, місце в ньому Церкви як структурного елементу такого процесу.

Екологічні проблеми в загальній системі глобальних проблем, як вже зазначалося раніше, мають найістотніше значення. Загалом можна сказати, що виникнення таких проблем зумовила об'єктивна суперечність між виробничою діяльністю людства і природним середовищем її проживання. У свій час людей було досить мало і тому природа могла знаходитися з ними у гармонійних відносинах. Проте, значне зростання кількості населення, істотне підвищення продуктивності праці зумовило непомірний тиск на довкілля. Надалі неконтрольована діяльність суспільства породжує подальше забруднення атмосфери нашої планети, морів і океанів, руйнування озонового шару, катастрофічне знищення “легенів планети” — лісів, скорочення запасів питної води, ерозію ґрунтів і т. д. Нині людство створило штучне середовище, яке в десять разів (за підрахунками “Римського клубу”) продуктивніше від природного середовища. В результаті штучне середовище поступово насовується на природне середовище, більш того, загрожує в недалекому майбутньому повністю його знищити. А оскільки людина є біологічним видом, то й існувати вона може тільки в певних, сприятливих для власного життя умовах. Знищення природного довкілля може привести до елімінації виду *Homo sapiens* з ариени життя.

За таких умов формування екологічної свідомості в кожного члена суспільства постає нагальною потребою. Адже усвідомлення кожною людиною свого нерозривного зв'язку з довкіллям, залежність від нього в кінцевому підсумку повинно кардинальним чином змінити наявну ситуацію, оскільки формує і утверджує у неї потребу постійного бережливого відношення до навколишнього середовища, сприянню його постійного відтворення, сприяє виходу таких відносин на гармонійний рівень.

Необхідно нагадати, що екологічна свідомість є однією із форм суспільної свідомості, однією із найважливіших складових науково-філософського світогляду. Як специфічна і відносно самостійна форма, вона склалася лише в ХХ ст. у результаті адекватного відображення насування екологічної катастрофи та наростання кризових явищ у взаємовідносинах суспільства і природи в цілому. Правда, існування структурних елементів екологічної свідомості мало місце і на ранніх етапах існування людського суспільства. Це пояснюється тим, що практична діяльність людей неможлива без відображення в їх свідомості об'єктивно існуючих динамічних зв'язків між ними і навколишнім середовищем. У реальному житті таке відображення здійснюється через світогляд, який, як відомо, суттєво впливає на характер діяльності як окремих індивідів, так і цілих соціальних груп і класів.

Варто зазначити, що світогляд виступає досить складним і багатогранним феноменом. Про це, зокрема, свідчить вже один той факт, що серед дослідників, які займаються його

вивченням, поки що немає навіть однозначного тлумачення самого поняття “світогляд”. Нині набуває поширення думка, де він розглядається як духовне явище, особливість якого пов’язана з суб’єктивною стороною самої людської діяльності. І це зрозуміло, оскільки саме такий підхід дозволяє врахувати той важливий момент, що сама людина частково належить до того, з чим їй доведеться мати справу, взаємодіяти. Реалізуючись у системі ціннісних орієнтацій людини, світогляд зумовлює вибіркове і стійке ставлення індивіда до соціально значимих явищ і подій минулого, сьогоденного і майбутнього. Якраз тому він і виконує надзвичайно важливу регулятивну функцію у житті людей.

Сам механізм такого впливу пояснюється тим, що світогляд, який виступає способом духовно-практичного освоєння дійсності людиною, відповідно детермінує соціальну направленість її діяльності. В цьому контексті означена функціональність проявляється не в тому, що вона дає картину світу, але, як слушно зауважує А. Єришев, проявляється “перш за все в тому, що би завдячуючи цій картині вона зуміла знайти сенс життя”². Тому світогляд визначає горизонти бачення, розуміння індивідом світу, формує його позицію до всіх життєво важливих моментів його буття, в тому числі і природних. Через світогляд людини “відкривається” світ, вірніше його бачення. А тому те, яким цей світ є, залежить, насамперед, від змісту самого світогляду, оскільки в кінцевому підсумку він визначає вибір людини щодо розуміння і вирішення її життєво-необхідних проблем. Через те сенсом існування багатьох людей є вирішення екологічних проблем, які приймаються як власні.

В історії існування людства, як відомо, першою формою світогляду виступає міфологічний світогляд. По суті він відображає умови, коли первісна людина в практичному плані себе вже відокремила від природи, але в теоретичному ще не усвідомила власної протилежності їй. Тобто у відношенні до природи людина себе вважала її невід’ємною частиною і співвідносила себе як частину до цілого. І це ціле, тобто природа, для людини була домінуючим структурним елементом. Звідси і повсякчасне намагання жити в гармонії з природою, оскільки людина мислила себе її нерозривною частиною. Більш того, в силу надзвичайного значення довкілля для життя індивіда, природа отримала статус божественного. Таке шанобливе ставлення передавалося з покоління в покоління через відповідні обряди і традиції. Звідси і практика ритуалів жертвоприношення певним явищам природи, перш за все, тим, від яких залежало життя роду, племені. Таким чином, певні елементи екологічної свідомості були невід’ємним структурним елементом такого світогляду, що в підсумку зумовлювали у будь-якої людини шанобливе, а головне — бережливе ставлення до природи як до явища значно вищого, сакрального порядку. При цьому це була загальна позиція сім’ї, роду, племені. Її реалізація мала сакральний характер, а тому її виконання контролювалося не тільки членами спільноти, але й, що дуже важливо, надприродними силами.

Однак, подальший об’єктивний розвиток продуктивних сил суспільства зумовив значне послаблення залежності індивіда від природи. Це зумовило переосмислення людиною власної ролі в системі “людина — природа”. Вона вже перестала визнавати пріоритет природи і почала активно утверджувати власну гегемонію. Такий методологічний підхід зумовив виникнення релігій іншого порядку — релігій “одкровення”. А це означало свого роду світоглядну революцію, оскільки формувався інший тип особистості. Відтепер у релігійному світогляді особистість вже і в теоретичному плані відокремила себе від природи, більш того (християнство, іслам), піднялася над нею, оскільки, на відміну від тварин, вона “створена за подобою Божою”. “І сказав Бог: “Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою, і хай панують над морською рибою, і над птаством небесним, і над худобою, і над усею землею, і над всім плазуючим, що плазує на землі” [Бут. 1:26]. Абсолютизація такого підходу і зумовила проголошення знаменитого

² Вчення Порфирія Іванова // Релігійна панорама. — 2005. — № 11. — С. 45.

мічурінського вислову: “Ми не повинні чекати милостей від природи ...”, — що в теоретичному контексті сприяло розвитку конфлікту між суспільством і природою, оскільки утверджувало у суспільній свідомості верховенство людини над природою, породжувало використання природних ресурсів без огляду на реальний стан довкілля.

При цьому варто зауважити, що виникнення релігії такого типу в історії людства не є випадковістю, вигадкою конкретних осіб або якоюсь аномалією, як це намагаються довести її опоненти. Навпаки, утвердження в масовій свідомості релігійного світогляду було закономірним явищем і зумовлювалося потребами духовного розвитку самої людини, усвідомленням та утвердженням її суспільного буття.

Такий світогляд, на відміну від міфологічного, пояснював існування предметно-речового світу вже як “зовнішню видимість” більш функціональної реальності — духовного світу. Відтепер рішення всіх, у тому числі і нагальних проблем людини, переноситься в іншу сферу — сферу духу. Таким чином, у масовій свідомості утверджується нова система відносин “людина — вселенський Бог”. Відповідно до неї переосмислюється, переглядається роль і значення фізичної та духовної діяльності людини на основі кардинальної зміни уявлень про сутність життя та смерті, сенс людського існування, розуміння змісту добра й зла, гріха й покарання за нього, винагороди за добрі вчинки. Вони із сфери буденного піднімаються до загальнолюдських, універсальних цінностей, які базуються на віковому народному досвіді, на кращих досягненнях світових культурних традицій людства.

Оскільки релігійний світогляд є історично значно пізнішою та більш зрілою формою світорозуміння, то осягнення буття, як вже зазначалося, реалізується на принципово іншому рівні. Головним засобом осягнення буття відтепер вже виступає віра в реальне існування об’єктів надприродного світу. І якщо для міфологічного світорозуміння головним є обґрунтування зв’язку індивіда з родом, то для релігії — показ шляхів досягнення єдності з надприродним об’єктом (Богом) як втілення святості та абсолютною цінністю.

Правда, необхідно зауважити, що частина релігій не втратили свого екологічного потенціалу. Так, наприклад, буддизм, постаючи релігією “одкровення”, тим не менше формує у людини шанобливе ставлення до довкілля, забороняє вбивати все живе. Так, вже хрестоматійним є ставлення, зокрема, в Індії до корів.

Зрозуміло, що нинішній стан екологічних проблем змушує релігійні інституції переосмислити місце і роль у житті віруючої людини екологічних проблеми. Тому нині в багатьох конфесіях та сектах можна спостерігати тенденцію переосмислення цінностей земного буття, зміну з негативної оцінки на позитивну багатьох мирських моментів. Більше того, прослідковується прагнення уникнення їх однозначної негативної ролі, як це мало місце в ще зовсім недалекому минулому. Звичайно, це пояснюється тим, що “жодна релігійна система не лишається незмінною протягом часу — нові умови і відкриття змінюють її значною мірою”³. Це стосується, зокрема і християнства. Так, екологічна проблема стає важливою для діяльності християнських релігійних інституцій та організацій. При цьому відбувається, перш за все, перегляд самих методологічних засад. Так, для аргументації екологізації діяльності людини переглядаються положення про матеріальні блага. Так, А. Раушер зазначає, що “християнин несе відповідальність за створення таких умов життя людей, які визначались би духом справедливості і солідарності, впливали на розкриття здатностей людини і виконання тих завдань, які стоять перед ним”⁴.

³ Трельч Э. Церковь и секта // Религия и общество: Хрестоматия по социологии религии / Сост. В.И. Гараджа, Е.Д. Руткевич. — М.: Аспект Прес, 1996. — С. 227.

⁴ Раушер А. Частная собственность в интересах человека труда. — М.: Дело, 1994. — С. 5.

У цьому контексті варто нагадати, що Старий і Новий Заповіти виходять із права володіння людьми приватною власністю. Про це свідчить, зокрема, сьома заповідь, котра стверджує: “Не вкради”. Ця заповідь, з точки зору християнства, не підлягає обговоренню чи тлумаченню, оскільки носить форму категоричного імператива. Вона розповсюджується не лише на предмети споживання, але й на всі блага, які підпадають під категорію власності. Але нині робиться акцент на тому, що для віруючого християнина все створене ним у кінцевому підсумку належить Богу. Про це, зокрема, писав ще в “Сумі теології” Фома Аквінський, який підкреслював, що “тільки Бог господар всіх речей”. Тому людина не може бути вихідним власником, а постає лише управлінцем, опікуном довірених йому речових благ. Виходячи з цього, людина не має права розпоряджатися благами, виходячи тільки зі власних егоїстичних потреб. Навпаки, вона повинна ставитись до них із особливою відповідальністю. Тому для християнина питання тільки в тому, як багата людина розпоряджається своєю власністю. В цьому плані потрібно пам’ятати і те, що в християнському розумінні суспільство є колективом, який не керує долями людей, а символізує взаємопідтримку, взаємодопомогу громадян. Саме тому християнин повинен нести відповідальність за створення таких умов життя людей, які відзначались би духом справедливості і солідарності. І недаремно нині у своїх проповідях священники звертаються до екологічних проблем, проблем безпеки життєдіяльності людини. Так, священники Вінницької єпархії Української православної церкви під час проповідей доводять до парафіян інформацію про основи безпеки життєдіяльності та методичні рекомендації щодо правильності їх дотримання, також звертають увагу прихожан на дотримання правил пожежної безпеки, наголошують на необхідності надання допомоги німечим по ремонту печей та димарів⁵.

Більше того, у християнстві виникають рухи, яким властивий не тільки чітко виражений екологічний характер, але й означений принцип кладуть в основу свого віровчення, що, відповідно, зумовлює проведення екологічної діяльності. До прикладу, Порфирій Іванов став засновником релігії другого пришествя нового Христа. Йому відкрилося те, що “люди повинні обов’язково навчатись жити у злагоді з природою, не руйнуючи її”⁶. Він стверджував, що, прагнучи вдосконалення, особа має здійснювати перемогу не над зовнішньою природою, а над внутрішніми ворогами, які притаманні її сутності: жадібність, лінощі, самовдоволення, користолюбство, страх, лицемірство, гордість. Такий підхід викладений ним у рукописних зошитах, де дані практичні поради щодо загартування людини в природі під назвою “Детка”. Загалом після себе П. Іванов залишив такі праці як “Перемога моя”, “Гімн”, а також понад 200 рукописних зошитів.

Центральна ідея оздоровчої системи П. Іванова полягає в тому, що причина всіх хвороб знаходиться в самій людині, точніше в її неправильному мисленні і, як наслідок, в неправильних вчинках і поступках. Тому для власного вдосконалення особистість повинна подолати власні негативні риси.

Згідно з вченням послідовників Іванова, Христос приніс соборність між людьми, а їх вчитель дав більш високу міру соборності людей і природи. Обожнивши природу, вони об’єднують її новою іпостассю Бога, поєднавшись з якою людина одержує спасіння.

Таким чином, світоглядний чинник є досить важливим фактором формування екологічної свідомості особистості. Особливе місце в такому процесі займають релігійні інституції та організації, які під впливом реального буття не тільки визнають важливість вирішення екологічних проблем, але й наголошують на тому, що ця справа богоугодна, а не дотримання екологічним норм оголошують гріхом, за яке послідує покарання.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою філософії та політології
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 10 від 16 червня 2006 року)*

⁵ Священники проповідують безпеку життєдіяльності // Надзвичайна ситуація. — 2005. — № 3. — С. 39.

⁶ Вчення Порфирія Іванова // Релігійна панорама. — 2005. — № 11. — С. 73.